

КОРПУСНІ ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ОПИСУ МОВНОЇ СИСТЕМИ ТА ТЕРМІНОЗНАВСТВА

УДК 811.161.2'(367+37)

Я. В. Андрейко,
Харківська медична академія післядипломної освіти, м. Харків

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ВІДНОШЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті здійснено комплексний теоретичний аналіз засобів вираження відношення ідентифікації; описані фактори, що впливають на вибір засобів вираження об'єкта ідентифікуючого судження; визначено, що контекст відіграє важливу роль серед чинників, які обумовлюють вибір засобів відношення ідентифікації, оскільки включає час, місце, ситуацію, особистість мовця і предмет, який знаходиться у центрі уваги, а також особистий досвід як мовця, так і тих, до кого звертаються.

Ключові слова: відношення ідентифікації, власна назва, дескрипція, контекст, ідентифікуюче знання.

THEORETICAL ANALYSIS OF MEANS OF EXPRESSING RELATIONS OF IDENTIFICATION

The article presents a comprehensive theoretical analysis of means of expressing relations of identification. An important factor influencing the choice of facilities to identify the object of the judgment. Based on the theoretical literature and own observations of practical material, we can define the following features: essential and accidental, ontological and epistemological, common and rare, constants and variables, stable and variables, significant cognitive and irrelevant.

It is determined that the context plays an important role among the factors that determine the choice of resource identification, because it includes time, place, situation, personality of the speaker and the subject that is in focus, and personal experience so a speaker as an addressee.

The choice of lexical means of referent's actualization caused by a number of factors: the style of the narrative, all of the information that relates to the name, the logical-syntactic structure of the sentence communicative function, fund of interlocutors' general knowledge, the place of the message in the text, communication situation, ethical norms.

Keywords: relation of identification, proper name, descriptions, context, identifying knowledge.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СРЕДСТВ ВЫРАЖЕНИЯ ОТНОШЕНИЯ ИДЕНТИФИКАЦИИ

В статье осуществлен комплексный теоретический анализ средств выражения отношения идентификации; описаны факторы, влияющие на выбор средств выражения объекта идентифицирующего суждения; определено, что контекст играет важную роль среди факторов, обуславливающих выбор средств отношения идентификации, поскольку включает время, место, ситуацию, личность говорящего и предмет, который находится в центре внимания, а также личный опыт как говорящего, так и тех, к кому обращаются.

Ключевые слова: отношение идентификации, собственное, дескрипция, контекст, идентифицирующее знание.

Процес ідентифікації притаманний будь-якій когнітивній діяльності людини, він є найважливішою складовою процесів соціалізації особистості та її індивідуалізації, самопізнання, механізмом розуміння та інтерпретації іншої людини. Встановлення тотожності сутностей імпліцитно є у кожному акті пізнання і комунікації, результат цього процесу фіксується в ідентифікуючому судженні. Однак вербалізація ідентифікації та / або її результат відбувається не завжди і лише за певних умов. У зв'язку із цим виникає необхідність вивчення відповідних мовних засобів і факторів, що впливають на їх вибір. Це і є метою нашого дослідження. Завдання статті полягає в теоретичному обґрунтуванні засобів вираження відношення ідентифікації.

Мовець ставить перед собою різні завдання, які вирішуються шляхом побудови різних мовних конструкцій. Кожен із специфічних актуалізаторів тотожності призначений для вираження певного відтінку значення і характерний для певних конструкцій.

Висловлення тільки тоді виконує функцію ідентифікації, коли воно апелює до ідентифікуючого знання. Ідентифікація включає в себе як істотний елемент презумпцію мовця про наявність у слухача ідентифікуючого знання про певний об'єкт. Ідентифікуюче знання – це знання про існування об'єкта, виділеного слухачем серед інших. До типових засобів виділення об'єкта відносять власні назви, неозначені, присвійні і вказівні дескрипції, особові та вказівні займенники [9].

У загальному вигляді ситуація ідентифікації містить такі компоненти: суб'єкт ідентифікації – об'єкт ідентифікації – ознаки, що виокремлюються під час ідентифікації – підстави ідентифікації – процес ідентифікації – результат ідентифікації.

Виділені компоненти ситуації ідентифікації можна інтерпретувати як фактори, що впливають на вибір засобів вираження ідентифікуючого судження.

Так, виділення фактора суб'єкта ідентифікації пов'язане з ідеєю про залежність всіх мовних процесів від самої людини. Тому в лінгвістичній літературі значущим визнається роль людського чинника, особливої актуальності набуває звернення у лінгвістичних дослідженнях до категорії мовної особистості.

Фактор підстави для ідентифікації співвідноситься з проблемою виявлення одиниць, що беруть участь у процесах концептуалізації та категоризації світу: науково-образних, конфігураційних елементів; понять, уявлень, фреймів, скриптів, сценаріїв, схем, інсайтів, емоційних складових. Як підґрунтя для ідентифікації можуть також виступати стереотипи, оскільки вони є когнітивними зразками категоризації світу представниками певної лінгвокультури.

Важливим фактором, що впливає на вибір засобів вираження об'єкта ідентифікуючого судження, є характер ознак, що виділяються під час процесу ідентифікації. Спираючись на теоретичну літературу і власні спостереження над практичним матеріалом, можна окреслити такі ознаки: суттєві та випадкові; онтологічні та гносеологічні; типові та поодинокі; константні і такі, що змінюються; стійкі та змінні; когнітивно значимі і нерелевантні.

«Текстовий референт може бути ідентифікований і в першому, що входить його в полі зору слухача / читача, реченні. Це має місце при називанні його власною назвою» [6, с. 108].

У вітчизняному мовознавстві початок фундаментального вивчення власної назви як лінгвістичного феномена пов'язане з роботами А. В. Суперанської та В. І. Болотова. В. І. Болотов, зіставляючи особливості використання власних та загальних назв, досліджує референціальні особливості використання власних назв у мовленні, серед яких основними є такі: 1) здатність ідентифікувати один об'єкт із множинного ряду; 2) відсутність понятійної співвіднесеності поза контекстом. Про понятійну співвіднесеність власної назви можна судити тільки з контексту або у мовленнєвій ситуації [3, с. 50]. Аналізуючи факти вживання власних назв у складі дескрипцій, В. І. Болотов робить висновок: «надмірність форм призводить до надмірності змісту, але денотат не змінюється, отже, з'являються додаткові конотації експресивно-емоційного характеру» [3, с. 57].

Власні назви здатні «наповнюватися дескриптивним змістом у процесі функціонування» [11, с. 8]. Сам зв'язок між референтом та його ім'ям вже може слугувати підставою для формування дескриптивності назви (спочатку не ім'я характеризує референта, а референт ім'я, потім вже – навпаки).

Одним з найбільш важливих факторів, що впливають на вибір лексичних засобів відношення ідентифікації, є врахування однорідного ряду, з якого необхідно виокремити об'єкт для його ідентифікації.

«Дескрипції – це синтетичні або аналітичні описові одиниці, що здійснюють номінативно-референційну функцію власного імені й використовуються для кваліфікації денотата за певною (постійною / ситуативною, одиничною / комплексною) ознакою, виділяючи його з-поміж інших об'єктів» [2, с. 18].

Початок вивчення дескрипцій у референційному аспекті обґрунтовано у роботах Бертрана Рассела (перші публікації – 1920 р.). Переклад програмної статті Б. Рассела «Дескрипції» представлено у збірнику 1982 «Нове у зарубіжній лінгвістиці. Вип. XIII». Б. Рассел вперше використовує поняття «дескрипція» як лінгвістичний термін, хоча його чітко не визначає. Однак він окреслює властивості дескрипції, розмежовуючи їх на означені та неозначені. Головною суттєвою властивістю певної дескрипції є «імплікація одиничності» [8, с. 50]. Означені дескрипції Б. Рассел протиставляє власним назвам. Згідно з його теорією, власне ім'я і означена дескрипція – це символи. Зовнішня відмінність полягає у тому, що ім'я є простим нероздільним символом, а означена дескрипція містить кілька простих символів, таким чином, дескрипція є «комплексним символом, значення якого виводиться із значень складових його символів» [8, с. 53]. До розуміння дескрипції як одного з головних засобів здійснення референції підходить і П. Ф. Стросон. Хоча він не вживає термін «дескрипція», однак по суті розглядає саме дескрипції: «є слова, які можуть – самостійно або спільно з іншими словами – утворювати висловлювання, що мають переважно референтне вживання, або – теж самостійно або у складі інших виразів – вживатися переважно у ролі характеристики або класифікації» [8, с. 53].

Кількість елементів у складі висловлень з відношенням ідентифікації не має обмежень, елементів має бути стільки, скільки потрібно для успішної індивідуалізації об'єкта. Найбільшою видільною силою наділені приватні ознаки. Для їх вираження використовують різні мовні засоби, у тому числі форми «субстантивованого прикметника, прийменникового обороту і відносного підрядного» [1, с. 195]. Референційна дескрипція – іменна група, призначена для актуалізації об'єкта дійсності у вербальному тексті – може бути різного ступеня визначеності, що залежить від бажання мовця конкретизувати представлений у тексті об'єкт.

О. В. Падучева запропонувала ідею градації висловлювань з відношенням ідентифікації («ідентифікуючої номінації») за ступенем означеності / неозначеності. Відповідно до цієї концепції, сильна означеність є «визначеністю об'єкта одночасно для мовця та слухача». Слабка означеність – «визначеність об'єкта для мовця, але не для слухача». Неозначена референція спостерігається тоді, коли позначуваний об'єкт є невизначеним для самого мовця і, вже як наслідок, є невизначеним й для слухача. Таким чином, О. В. Падучева виділяє три референтних статусу: означений, неозначений і слабоозначений [7, с. 87].

Американський лінгвіст З. Вендлер, аналізуючи референційний потенціал дескрипцій, вводить поняття терм. Загальний терм характеризується найменшим ступенем конкретності, йому протиставлений сингулярний терм. З. Вендлер досліджує, за допомогою яких мовних засобів загальний терм стає сингулярним (одиничним), що набуває високим ступенем означеності. У своїй теорії З. Вендлер використовує термін сингулярний терм, маючи на увазі таке висловлювання, що призначено для виділення об'єкта мовлення. Конкретизація об'єкта референції відбувається за рахунок використання вказівного займенника, присвійного займенника, означеного артикля: *this table* «цеї стіл», *your house* «твій дім», *the dog* «цеї собака». Для конкретизації референта можуть бути використані підрядні означальні: «Спосіб породження сингулярного терма з загальної назви такий: приєднати до іменника, який стоїть в однині, обмежувальне підрядне і поставити в препозиції до імені означений артикль» [4, с. 219].

Американський лінгвіст М. Енч (робота 1991) «пропонує визначати специфічні іменні групи як такі іменні групи, що пов'язані з уже згаданими об'єктами дискурсу. ... Іншими словами, основною відмінністю між специфічними та неспецифічними іменними групами є зв'язок з попереднім контекстом. Неозначені висловлювання і специфічні неозначені висловлювання повинні збігатися з цими попередніми об'єктами, а для специфічних неозначених висловлювань достатньо, щоб було встановлено зв'язок між ними і рядом попередніх об'єктів» [5, с. 217, 222].

У кандидатській дисертації «Означеність – неозначеність у назві осіб у російській мові» А. Д. Шмельов використовує поняття релевантний денотативний простір, тобто певний фрагмент позамовної дійсності. Окремо розглядає випадки, коли таким простором є світ суб'єкта думки [12, с. 7]. А. Д. Шмельов розділяє два аспекти означеності: прагматичний та логічний. Прагматична означеність обумовлена комунікативними чинниками, логічна означеність залежить від семантичного типу [12, с. 6].

У рамках прагматичного підходу А. Д. Шмельов виділяє три типи означеності. Крім анафоричної та дейктичної, розглянута перцепційна відомість, яка має місце у тому випадку, «коли дані про об'єкт належать загальному фонду знань мовця і слухача» [12, с. 12]. А. Д. Шмельов аналізує різного типу іменні групи і обґрунтовує критерії означеності: «іменна група є означеною, якщо її референт наділений нетривіальними ознаками індивідуалізації; в іншому випадку іменна група є неозначеною» [12, с. 14]. Однак ступінь означеності дескрипції не є константною величиною. Необхідно враховувати, що денотативний простір змінний, тобто у процесі розповіді денотативні простори постійно змінюються. Залежно від їх змін іменна група може відноситися до різних референтів. За теорією А. Д. Шмельова, в таких випадках має місце дистрибутивна означеність: іменна група наділена двоєстою референційною характеристикою. З одного боку, таку іменну групу можна застосувати до конкретного референта, а з іншого, цю ж іменну групу можна розуміти узагальнено.

Вивчення факторів, що впливають на вибір засобів відношення ідентифікації, припускає вирішення низки питань: чи можна прогнозувати вибір референційного засобу, наскільки мовець вільний у цьому виборі, чим керується, коли вибирає той чи інший засіб актуалізації референта у ході дискурсу. При цьому контекст можна розуміти як одне з проявів дискурсу.

Контекст відіграє важливу роль серед чинників, які обумовлюють вибір засобів відношення ідентифікації. За П. Ф. Стросоном, «контекст «включає час, місце, ситуацію, особистість мовця і предмет, який знаходиться у центрі уваги, а також особистий досвід як мовця, так і тих, до кого звертаються [10, с. 76]. Дійсно, іноді контекст є єдиним засобом щодо встановлення певного відношення. При цьому важливу роль відіграють не тільки складові елементи конкретної ситуації, а й спільні фонові знання цілого.

Референційний потенціал контексту пов'язаний із двома принципами побудови тексту, такими як: 1) принцип презумпції необізнаності і 2) принцип презумпції обізнаності [9, с. 110]. Ці принципи діють паралельно. З одного боку, слухач або читач, якому адресований текст, не знає того, про що йому мають повідомити. З іншого боку, він володіє фоновим (ідентифікуючим) знанням, на базі якого і відбувається сприйняття нової інформації. Ці принципи є підставою для розуміння відношення ідентифікації. Згідно з цією теорією, головною характерною особливістю є опора на ідентифікуюче знання [9, с. 125].

Крім контексту, вибір лексичних засобів актуалізації референта зумовлений цілим рядом факторів: стилем оповіді, обсягом закладеної до імені інформації, логіко-синтаксичною структурою пропозиції, комунікативною функцією, фондом загальних знань співрозмовників, місцем даного повідомлення у тексті, ситуацією спілкування, етичними нормами [1, с. 188].

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст // Языковая номинация. Виды наименований / Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева (ред.). – М. : Наука, 1977. – С. 304–357.
2. Бабій, І. О. Комунікативно-прагматичні параметри дескрипцій у текстах «малої прози» кінця ХХ – початку ХХІ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ірина Орестівна Бабій. – Івано-Франківськ : Б.в., 2007. – 20 с.
3. Болотов В. И. Имя собственное, имя нарицательное. Эмоциональность текста. Лингвистические и методические заметки. – Ташкент: Изд. «Фан» АН Республики Узбекистан, 2001. – 364 с.
4. Вендлер З. Сингулярные термины // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Лингвистика текста. (Проблемы референции) / Н. Д. Арутюнова (ред.). – М. : Радуга, 1982. – С. 203–236.
5. Изворска Р. Формальная семантика // Современная американская лингвистика: Фундаментальные направления / А. А. Кибрик, И. М. Кобозева, И. А. Секерина (ред.). – М. : Едиториал УРСС, 2002. – С. 207–230.
6. Москальская О. И. Грамматика текста. (Пособие по грамматике немецкого языка для институтов и факультетов иностранных языков). – М. : Высш. шк., 1981. – 163 с.
7. Падучева Е.В. Высказывания и его соотносительность с действительностью. – М. : Наука, 1985. – 271 с.
8. Рассел Б. Дескрипции // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Лингвистика текста. (Проблемы референции) / Н. Д. Арутюнова (ред.). – М. : Радуга, 1982. – С. 41–54.
9. Стросон П. Ф. Идентифицирующая референция и истинностное значение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Лингвистика текста. (Проблемы референции) / Н. Д. Арутюнова (ред.). – М. : Радуга, 1982. – С. 109–133.
10. Стросон П. Ф. О референции // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XIII. Лингвистика текста. (Проблемы референции) / Н. Д. Арутюнова (ред.). – М. : Радуга, 1982. – С. 55–86.
11. Шатуновский И. Б. Семантика предложения и неререферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика). Автореф. дис. ... д-ра филол. наук – М. : Институт языкознания РАН, 1993. – 42 с.
12. Шмелев А. Д. Определенность – неопределенность в названиях лиц в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М. : Изд. МГПИ, 1984. – 19 с.

УДК 811.11(072)

Ю. О. Березіна,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, м. Одеса

ОСОБЛИВОСТІ ФОНЕТИЧНОЇ СИСТЕМИ СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПРИКЛАДІ ВІРШОВАНОГО ОПОВІДАННЯ «КОРОЛЬ РОТЕР»

У статті представлений аналіз фонетичної системи середньовіршівнімецької мови на прикладі одного з найвідоміших творів Середньовіччя «Король Ротер».

Ключові слова: зімкнені приголосні, фонетична система, середньовіршнімецька мова

THE ANALYSIS OF PHONETIC SYSTEM OF MIDDLE HIGH GERMAN LANGUAGE ON THE EXAMPLE OF ONE OF THE MOST FAMOUS WORKS OF THE MIDDLE AGES «KING ROTHER»

Obviously it is important to investigate the historical development of the language because the causes of a lot of phenomena begin hundreds years ago. This article shows the analysis of one of the most famous works of the Middle Ages «King Rother», which was written in High Middle German language. Two manuscripts of the work (Heidelbergian and Southern) were investigated and the percentage of amount of the occlusive consonants b, d, g – p, t, k in the beginning and the end of the word were calculated. In the article the author describes the phonetic system and comes to a conclusion that in spite of a big amount of dialects in Middle High German language there is marked tendency to unification of language. The given problem is urgent for the absence of the sufficiently investigation in this area. The conclusions of the article can be used in the teaching as well as studying process.

Key words: occlusive consonants, phonetic system, Middle High German language.

ОСОБЕННОСТИ ФОНЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА НА ПРИМЕРЕ СТИХОТВОРНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ «КОРОЛЬ РОТЕР»

В статье представлен анализ фонетической системы средневерхненемецкого языка на примере одного из самых известных произведений Средневековья «Король Ротер».

Ключевые слова: смычные согласные, фонетическая система, средневерхненемецкий язык.

Середньовіршнімецька (свн.) мова завжди привертала до себе увагу вчених, бо це дуже цікавий та багатий період як в мовному, так і в літературному сенсі [1, 2, 3, 4, 5, 7, 10, 12]. Вона охоплює період з 1050 по 1350 роки, при цьому деякі лінгвісти розподіляють її на ранньосередньовіршнімецьку (Frühmittelhochdeutsch 1050 – 1170), класичну середньовіршнімецьку (Klassisches Mittelhochdeutsch 1170 – 1250) та пізньосередньовіршнімецьку (Spätmittelhochdeutsch 1250 – 1350).